

Historiografisk metafiktion och faktion: romantikens berättelse om den förstenade gruvdrängen Fet-Mats i två postmoderna versioner

Bo G Jansson

Litteraturvetenskap, Högskolan Dalarna, Falun

bgj@du.se

Postmodern berättarkonst är metafiktiv. Det betyder, att i denna epik tematiseras och problematiseras, samt även tendentiellt bryts ned, skillnaden mellan verklighetsskildring och fiktion. Härvid belysande är faktionen, det vill säga dokumentärromanen eller dramadokumentären, den litterära och filmiska berättelsetyp som mer tydligt än någon annan form av epik håller verklighet och fantasi, fakta och fiktion, i en och samma hand.

Faktionen är en postmodern genre av två skäl. För det första av ovan angivna orsak, genrens metafiktiva karaktär, dess problematiserande, och tendentiella nedbrytande, av distinktionen fiktivt och ickefiktivt berättande.

För det andra därför att genren tillintetgör idén om det suveräna författarjaget, det vill säga föreställningen om existensen av en enskild individuell och unik skapare bakom det litterära eller filmiska verket, en verklig diktare i ordets romantiska och moderna bemärkelse.

Detta sistnämnda, författarjagets förintande i dokumentärromanen och dramadokumentären, beror därpå att dessa genrens definierande kännetecken är förnimmelsen av att verkets handling inte bestäms och styrs av en enskild författarindivid utan istället av verkligheten, eller av den förmenta verkligheten, själv. Skrivaren eller skaparen av dokumentärromanen och dramadokumentären så att säga abdikerar som diktare, som författare i ordets romantiska och moderna mening, till förmån för ett av den historiska verkligheten själv skapat händelseförlopp.

Vid sidan av faktionen är den så kallade historiografiska metafiktionen (termen Linda Hutcheons) postmodernismens mest karakteristiska form av berättelse. Utmärkande för det enskilda verket inom denna kategori av epik är för det första att handlingen synes anknyta till historisk verklighet, för det andra att språk och stil ger ett ålderdomligt intryck, gärna ter sig som en imitation av formerna i 1700- eller 1800-talets romaner, samt för det tredje att den historiska verkligheten gestaltas som aldrig direkt gripbar. Referenten, den historiska verkligheten, uppfattas här inte som alldeles obefintlig men däremot som oåtkomlig. "Historiographic metafiction", säger Linda Hutcheon, "blurs the distinction [...] between 'texts' and

'lumps' – things made and things found [...]. It suggests that there *were* lumps – historical personages and events – but that we know them only as texts today.'¹

Den historiografiska metafiktionen är, liksom faktionen, på en och samma gång historieskrivning, historiefilosofi och metadiktning. Dessa två genrer är också postmodernismens mest framträdande berättelsetyper. De uttrycker gemensamt postmodernismens huvudtema: representationens kris i det sena 1900- och det tidiga 2000-talet.

I denna uppsats kommer jag att närmare uppmärksamma två berättelser som företräder just de två nämnda episka formerna. Den första av dessa är Julian Barnes novell "The Story of Mats Israelson" (i författarens *The Lemon Table*, 2004). Barnes novell representerar den historiografiska metafiktionen.

Den andra berättelse som jag här närmare kommer att beröra företräder faktionen. Det är fråga om ett seriealbum skapat av Maria Bergström, Susanne Jobs och Per-Anders Nilsson med titeln *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* (2005). Albumet är översatt till engelska under titeln *Fet-Mats: The Terrible Fate of a Miner* (2005) samt till tyska under titeln *Fet-Mats: Das schreckliche Schicksal eines Grubenarbeiters* (2005).

Gemensamt för de två verken är att handlingarna i dem båda knyter an till den så kallade Fet-Mats-historien, det vill säga berättelsen om den unge gruvarbetare, Mats Israelsson från Boda by i Svärdsjö två mil utanför Falun som, i den historiska verkligheten, omkom genom en rasolycka i Falu gruva under 1670-talets senare hälft och vars kropp återfanns sensationellt välbevarad och till synes förstenad 1719. Fet-Mats märkliga konservering berodde på att han under sin förvaring i gruvan legat i starkt vitriolhaltigt vatten.

Fet-Mats stelnade kropp blev under åren 1720-1749 utställningsföremål vid Falu gruva. Efter hand bröts emellertid kroppen ned och började avge liklukt. Därför begravdes den. Det skedde 1749 under högtidliga former. Fet-Mats lik lades i en gammal prästgrav under golvet i Stora Kopparbergs kyrka i Falun. Liket togs sedan upp för ny begravning på kyrkogården två gånger under 1800-talet. Kroppen begravdes sedan ytterligare en sista gång på Stora Kopparbergs kyrkas kyrkogård 1930. Fyra år senare uppsattes en minnessten över graven.

Under åren 1720-1721, strax efter fyndet av den döde Fet-Mats, blev hans kropp föremål för vetenskapliga undersökningar i Uppsala. Utforskandet av Fet-Mats lik resulterade i en uppsats av Adam Leyel som publicerades på latin i Sveriges vid denna tid enda vetenskapliga tidskrift *Acta literaria Sveciae* (1722). Latinöversättningen spred kännedom om Fet-Mats-händelsen i den lärda världen runt om i Europa.

I Leyels uppsats meddelas bland annat att Fet-Mats dog 1670 samt vidare att han, när han återfanns 1719, direkt igenkändes av sin fästmö Margreta Olsdotter, nu en gammal gumma. Vid återseendet återuppväcktes, heter det i Leyels text, Margretas kärlek till den trolovade.

Leyels uppgifter om fästmöns igenkännande av Fet-Mats och hennes då nyväckta kärlek är helt korrekta. Däremot inte Leyels påstående att Fet-Mats dog redan 1670. Vi vet idag, genom bevarade dokument i Falu gruvans arkiv, att Fet-Mats med största sannolikhet dog först 1677 (eller möjligen 1676).

Leyels felaktiga uppgift om Fet-Mats dödsår har dock sin betydelse. Tilltron till denna under 1700- och 1800-talen förde med sig att det under dessa sekel allmänt antogs att Fet-Mats låg förvarad i Falu gruva i ungefär femtio år.

Detta förhållande, i kombination med Leyels ord om fästmöns nyväckta kärlek till fästmannen vid återseendet av honom, inspirerade under romantiken många skriftställare, främst diktare i Tyskland, till skapandet av poem, noveller och skådespel byggda på Fet-Mats-motivet.

Först ut på plan var läkaren och filosofen Gotthilf Heinrich Schubert, vilken i sin bok *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft* (1808), tog fasta på Leyels uppgift om Fet-Mats cirka femtioåriga förvaringstid i Falu gruva och med utgångspunkt i denna beskrev mö-

tet 1719 mellan den sedan länge döde men till synes unge Fet-Mats och hans levande men gamla fästmö som ett guldbräöllop (!).

Denna poetiska idé om guldbräöllop övertogs sedan av en hel mängd diktare under 1800-talet, främst tyska sådana men även svenska. Som exempel kan nämnas Euphrosynes, Julia Christina Nyberg, bearbetning av Fet-Mats-motivet i form av dikten *Guldbräöllopet* (1828).

Orsakerna till Fet-Mats-historien stora spridning i europisk dikt under romantiken är två. För det första den omorientering som skedde vid denna tid av kulturlivets huvudsakliga intresseinriktning från söder till norr, från den romanska och till den germanska kultursfären, den rörelse som Anton Blanck benämnt "Den nordiska renässansen".²

Till skillnad från tidigare – när antikens Rom, renässansens Italien och klassicismens Frankrike regerade i den estetiska världen – lyftes nu de nordeuropeiska ländernas – Englands, Tysklands, Danmarks och Sveriges – litteratur och konst fram på den kulturella scenen.

Den andra orsaken till intresset för Fet-Mats-berättelsen under romantikens epok var att denna berättelse kunde brukas för att uttrycka romantikens idealistiska filosofi, det vill säga tanken om ett intimt samband, inte en fundamental åtskillnad, mellan materia och ande. Det är på just detta sätt historien om Fet-Mats används av Gotthilf Heinrich Schubert. Han betraktar guldbräöllopet mellan Fet-Mats och hans fästmö Margreta som en förening av materia (Fet-Mats döda kropp) och ande (Margretas levande kärlek).

Det mest pregnanta, och konstnärligt främsta, uttrycket för det idealistiska bruket av Fet-Mats-historien är Ernst Theodor Amadeus Hoffmanns novell *Die Bergwerke zu Falun* (1819). Hos Hoffmann förvandlas Fet-Mats-berättelsen till en fantastisk historia där fantasi och verklighet, ande och materia, sammanvävs på ett sätt som gör dessa storheter helt omöjliga att klart separera från varandra.³

Fet-Mats-gestalten i Hoffmanns novell, benämnd Elis Fröbom, dör sinnessjuk i Falu gruva efter att där ha sammanträffat med en bergsdrottning och med en gruvarbetare som går igen efter att han långt tidigare omkommit i gruvan. Liksom hos Schubert återfinns den avlidne huvudpersonen precis femtio år efter sin död och igenkänns av sin fästmö, hos Hoffmann kallad Ulla Dahlsjö.

Diktandet kring Fet-Mats-historien i romantisk anda fortsatte under hela 1800-talet. Några exempel, utöver de redan nämnda, är två noveller av Johann Peter Hebel (*Unverhofftes Wiedersehen*, 1810) och Friedrich Hebbel (*Treue Liebe*, 1828). Vidare föreligger Adam Oehlenschlägers versdrama *Den lille Hyrdedreng* (1818), Franz von Holsteins opera *Der Haideschacht* (1866), Gracia Pierantoni-Mancinis poem *La miniera di Faluna* (1879) och Alfred Tennysons dikt *Tomorrow* (1885).

Slutligen skall nämnas också Richard Wagners operalibretto *Die Bergwerke zu Falun* (1842) och Hugo von Hofmannsthals symbolistiska skådespel *Das Bergwerk zu Falun* (1899). Wagners och Hofmannsthals Fet-Mats-verk är båda tydligt inspirerade av E.T.A. Hoffmanns novell *Die Bergwerke zu Falun*. Hos Wagner och Hofmannsthal äger, liksom hos Hoffmann, huvudpersonerna namnen Elis Fröbom och Ulla Dahlsjö.

Under 1900-talets första hälft, högmodernismens period, minskade intresset för Fet-Mats-motivet påtagligt. Ingenting av litterärt värde kring detta motiv skapades under denna tid. Under 1900-talets senare hälft emellertid, togs Fet-Mats-historien upp till behandling i några få utländska och svenska konst- och diktverk. Bland dessa kan nämnas Rudolf Wagner-Régenys opera *Das Bergwerk zu Falun* (1961), en tonsättning av Hugo von Hofmannsthals skådespel med samma titel, samt Ivar Lo-Johanssons *Fet-Mats* (i författarens novellsamling *Passionerna*, 1968).

Speciellt med Lo-Johanssons gestaltning av Fet-Mats-berättelsen är att den äger en detaljrikedom och realism som ingen tidigare version av samma historia. Lo-Johanssons framställning äger rentav karaktären av faktion eller dramadokumentär. Författaren skaffade sig, när han planerade skrivandet av sin novell, till skillnad från alla föregångare inom fältet Fet-Mats-

diktning, ordentliga historiska kunskaper i ämnet. Härvid belysande är till exempel, att Lo-Johansson i sin skildring, som den förste av alla som författat skönlitterära Fet-Mats-berättelser, anger korrekt dödsår för huvudpersonen, det vill säga 1677.

Fet-Mats-figuren hos Lo-Johansson heter, precis som i den historiska verkligheten, Mats Israelsson. Detta är fallet i endast ett enda tidigare skönlitterärt verk baserat på Fet-Mats-motivet, nämligen Georg von der Haldes efterromantiska versepos *Der Bergmann von Falun: eine Bergmannsmär* (1902).

Intresset för Fet-Mats-motivet var, som ovan framgått, särskilt starkt under 1800-talet och romantikens period men mera svalt under större delen av 1900-talet, modernismens epok. I vår tid emellertid, under postmodernismens era med början vid 1900-talets slut, har Fet-Mats-historien fått nytt liv. Thomas Eicher konstaterar (1996):

Seit mehr als einem halben Jahrhundert [1900-talets första hälft] wurde der Stoff vom Bergwerk zu Falun nicht mehr zum literarischen Gegenstand gemacht. Das hat gewiß seine Gründe in der Weltsicht und Geisteshaltung des modernen Menschen. Nur die Postmoderne der 80er Jahre hätte die Geschichte für den Leser entdecken können.⁴

Vilka är orsakerna till detta förhållande, att Fet-Mats-berättelsen är gångbar hos den postmoderna men inte hos den moderna människan?

Ett av svaren på frågan är postmodernismens eklektiskt tillbakablickande förhållningssätt till skillnad från modernismens framåtsyftande ambition. Modernisten och den moderna människan söker, renhjärtat och allvarligt, det radikalt nya, det aldrig tidigare skådade. Den postmoderna individen däremot, är en återbrukande varelse. Han eller hon kläder sig, fullt medvetet och helt bekymmersfritt, i gamla lånta fjädrar, i det av moderniteten förkastade äldre kulturarvet. Fet-Mats-historien idag är just en sådan gammal lånt fjäder.

Modernismen är renodlande och sorterande. Den arbetar abstraherande och minimalistiskt efter principen "less is more" samt särskiljer strängt mellan yta och djup, mellan fantasi och verklighet, mellan tro och vetande samt mellan språk och värld. Modernismen är autenticitetssökande. Den sätter originalet och djupet framför kopian och ytan.

Postmodernismen verkar i motsatt riktning. Här härskar fältropet "less is bore". Det festligt pråliga och det konkret figurliga, verklighetens synliga ytskikt, sätts framför modernismens djupträngande abstraktioner. Hos postmodernismen särskiljes heller inte bestämt mellan kopia och original, mellan yta och djup, mellan fantasi och verklighet eller mellan språk och värld. Liksom många romantiker under 1800-talet, celebrerar postmodernisterna det sublimt gräns-, form- och bottenlösa.

Modernismen är epistemologiskt inriktad, det vill säga sanningssökande. Hos modernismen underförstås därför att sanning, det rent autentiska bortom språket, verkligen existerar. Hos postmodernismen ifrågasätts just denna modernitetens utgångspunkt. Själva verklighetsgrunden är hos postmodernismen problematiserad. Denna riktning är därför, liksom också 1800-talsromantiken var det, inte epistemologiskt utan istället ontologiskt orienterad.

Moderniteten och modernismen är förbundna med nationalstaten och med industrisamhället. Postmodernismen däremot, hör hemma i postindustrialismens värld. I denna föreligger en spänning mellan, inte som i industrisamhället nationellt och internationellt, utan istället regionalt och globalt. Fet-Mats-historien är väl ägnad att ge uttryck för denna spänning. Detta därigenom att Fet-Mats-berättelsen alltid, så länge den existerat, varit både en internationell och en utpräglad lokal angelägenhet.

Fet-Mats har däremot aldrig, på samma sätt som stora historiska svenska hjältar – sådana som Engelbrekt, Gustav Vasa och Karl XII – varit nära förbunden med nationalstaten Sverige. Istället har Fet-Mats, redan från början, ända från det ögonblick han blev ett utställningsföremål, både i Sverige och utomlands, varit förknippad med den lilla gruvstaden Falun långt uppe i norr. Fet-Mats hör hemma i Europa och i Falun men inte i Sverige.

I modernismens värld, industrisamhället under 1900-talet, skapades enskilda stora konstverk, djupsyftande artefakter som stod utanför det rent kommersiella livet, utanför själva samhället. Här härskade idén om konstens autonomi. I postmodernismens värld, det postindustriella mediasamhället, är förhållandet det omvända. Här framstår gränsen mellan konst och samhälle, mellan estetik och ekonomi, som upplöst. Begreppet konst ersätts av fenomenet upplevelseindustri.

Falu gruva, den miljö som bildar ram kring Fet-Mats-historien, är idag just en upplevelseindustri. Gruvan blev det efter nedläggningen av malmbrytningen under tidigt 1990-tal och efter att gruvan världsarvsförklarats år 2001. Det i nutiden nyvaknade intresset för Fet-Mats-historien hänger nära samman med just denna omvandling av Falu gruva från malmindustri till turistinriktad museal verksamhet.

I denna museala verksamhet intar Fet-Mats rangplatsen. Han gör detta därför att han är den mest kände av alla som någonsin varit anställd vid Falu gruva. Han ger gruvan ett individuellt ansikte på ungefär samma sätt som Jan Guillous Arn och Astrid Lindgrens Pippi Långstrump ger sådana ansikten åt Västergötland respektive Vimmerby-trakten.

Fet-Mats kan, genom sin förknippning med Falu gruva, betraktas som ett slags världsarv i ett världsarv. Härigenom ger han särskilt tydligt uttryck åt ovan nämnda spänning mellan globalt och regionalt. Detta därför att världsarvs-tankens i sig pregnant formulerar just denna motsättning. Varje enskilt världsarv är å ena sidan, per definition, en global angelägenhet, hela världens egendom, och å andra sidan, också per definition, en företeelse med en bestämd lokal tillhörighet.

Fet-Mats-berättelsens centrala plats i världsarvet Falun är huvudorsaken till denna berättelses renässans under det senaste decenniet. Under inget tidigare årtionde har så mycket producerats, med anknytning till Fet-Mats-historien, som under 2000-talets första decennium.

Hit hör skrifter, såväl sakprosa som skönlitteratur, samt dessutom, så som kan förväntas i dagens mediasamhälle, även produktioner av annat slag, sådant som inslag på Internet, serieteckningar samt film. Till detta kommer en permanent utställning kring Fet-Mats-historien på central plats i Falu gruvas museum.⁵

Inte endast i kvantitativt, utan även i kvalitativt hänseende, mäter sig Fet-Mats-berättandet under 2000-talets första årtionde väl med motsvarande från äldre tid. Julian Barnes tidigare nämnda novell, "The Story of Mats Israelson" är, vid sidan av E.T.A. Hoffmanns tidigare berörda berättelse *Die Bergwerke zu Falun*, det konstnärligt kanske mest avancerade som någonsin författats inom området Fet-Mats-epik.

Allt Fet-Mats-berättande handlar tematiskt om ett och detsamma: liv, död och kärlek. I Hoffmanns *Die Bergwerke zu Falun* och i Barnes "The Story of Mats Israelson" tillkommer emellertid ytterligare dimensioner som ger dessa två verk en alldeles speciell tematisk komplexitet. Hos Hoffmann handlar det, på romantiskt vis, om spelen mellan fantasi och verklighet och mellan ande och materia. Och hos Barnes rör det sig, på postmodernt sätt, om relationen mellan yta och djup, mellan språk och värld.

Handlingen och huvudinnehållet i Barnes novell är följande. Till att börja med omtalas, av en anonym och allvetande extradiegetisk berättare, en altartavla från det trettioåriga krigets tid i en kyrka belägen vid en sjö samt sex häststallar utanför kyrkan:

In front of the church, which contained a carved altar brought from Germany during the Thirty Years War, there stood a row of six horse stalls. Made from fir cut and seasoned within a gull's cry of the town's crossroads, they were undecorated, even unnumbered. Yet their simplicity and apparent availability were deceptive. In the heads of those who rode to the church, and also of those who walked, the stalls were numbered from left to right with the numbers one to six, and were reserved for the six most important men in the neighbourhood. A stranger who imagined he had the right to tie up his horse while

enjoying the *Brännvinsbord* at the Centralhotellet, would emerge to find his beast wandering down by the jetty, gazing out at the lake.⁶

Orden ”*Brännvinsbord*” och ”Centralhotellet” gör klart för läsaren att berättelsens handling utspelas i Sverige.

Härefter introduceras huvudpersonen, sågverksdirektören Anders Bodén. Han är, vid handlingens början 1898, en betydande person i den stad som skildras och därför förärad ett av de sex häststallarna. Han är gift med Gertrud. Äktenskapet är dock olyckligt. Bodén är förälskad i Barbro, hustru till apotekaren Axel Lindwall.

Ett platonskt kärleksförhållande uppstår mellan Anders och Barbro. I trakten skvallras om deras relation. Anders och Barbro känner sig iakttagna när de träffas.

Anders hustru Gertrud är, till skillnad från Anders själv, född i den stad där paret bor. Barbro och Axel Lindwall är nyinflyttade.

Eftersom Anders inte är född i trakten känner han sig inte helt hemma där. Trots denna brist på hemmahörighet tar Anders på sig uppdraget att på fritiden fungera som ortens turistguide:

Though not born in the town, he took it upon himself to show others its sights; visitors would find themselves at his insistence climbing the *klockstapel* beside the church. Leaning one arm against the bell-block, Anders would point out the brickworks; beyond it, the deaf-and-dumb asylum; and just out of sight the statue marking the spot where Gustavus Vasa addressed the Dalecarlians in 1520. A hefty, bearded and enthusiastic man, he would even suggest a pilgrimage to the Hökberg, to view the stone recently placed there in memory of the jurist Johannes Stiernbock. In the distance, a steamboat tracked across the lake; below, in its stall, his horse waited.⁷

Passagen gör klart att vi befinner oss i en stad i Dalarna belägen vid en sjö. Omtalandet av klockstapeln vid sidan av kyrkan samt Gustav Vasa-statyn i kyrkans närhet kan leda läsaren till en förmodan att den stad och den sjö det är fråga om är Mora och Siljan.

Mora ligger just vid Siljan och har verkligen en kyrka med klockstapel samt en Gustav Vasa-staty i kyrkans närhet. Vidare kan det ”Hökberg” som omtalas i passagen ovan föra tankarna till orten Hökberg utanför Mora.

Vid närmare reflektion kring de citerade raderna tillstöter emellertid problem vid identifieringen av staden ifråga som Mora. Gustav Vasa-statyn i Mora uppställdes först 1903, alltså fem år efter det att handlingen i passagen ovan utspelas. Och uppgiften om den sten som nyligen placerats vid Hökberg ”in memory of the jurist Johannes Stiernbock” pekar i själva verket mer i riktning Rättvik än Mora. I Rättvik nämligen, på Hökberget där, restes år 1896 en minnessten över professorn i lagfarenhet Johannes Stiernhöök (1596-1675).

Vid Rättviks kyrka vidare, men inte vid Moras kyrka, finns, liksom i Barnes novell, gamla häststallar. Vid Rättviks kyrka, och vid Siljans strand, finns en bautasten, rest 1893, som minner om Gustav Vasas besök här 1520. Men stenen är inte, såsom anges hos Barnes, en staty. Dessutom finns vid Rättviks kyrka inte, och fanns heller inte under 1800-talet, någon klockstapel. Vare sig Rättviks eller Moras kyrkor har, såsom kyrkan i Barnes berättelse, någon altartavla från 1600-talet.

Alltså: den stadsmiljö med kyrka som skildras i ”The Story of Mats Israelson” är i själva verket en ihopfantiserad miljö som visserligen vagt erinrar om orterna Rättvik och Mora men som egentligen inte äger någon existens i sinnevärlden.

Genom denna brist på överensstämmelse mellan ord och verklighet i Barnes novell kommer här en tematik till uttryck som är central i författarens böcker, nämligen en skepsis vad gäller språkets förmåga att fånga världen, en insikt om språkets otillräcklighet som verklighetsförmedlare, en förnimmelse av referentens ogripbarhet och frånvaro.

Merritt Moseley formulerar, under hänvisning till postmodernt tänkande och till Barnes roman *Flaubert's Parrot* (1984) samt dess berättare Geoffrey Braithwaite, på följande sätt nämnda tematik:

The traditional view is that words refer to things, or, to be slightly more accurate perhaps, words stand for mental concepts, which in turn answer to things in the world. Postmodern thinkers have denied that language has this referential function, or ability. In *Flaubert's Parrot* Barnes or Braithwaite seems to share their scepticism. How can language refer to the world? How can books refer to the world? Can one ever know the truth? Is there a truth?⁸

Upplevelsen av språkets otillräcklighet kommer i "The Story of Mats Israelson" till uttryck också genom själva Fet-Mats-historien, berättelsen om Mats Israelsson.

Denna historia berättas av Anders Bodén för den kvinna han älskar, Barbro Lindwall. Anders känner sig, i sitt olyckliga äktenskap, som den döde Fet-Mats i Falu gruva. Han vill väckas till nytt liv genom Barbros kärlek. För att vinna denna kärlek, och i syfte att förklara sig för Barbro, i avsikt att för henne kunna beskriva sin själsliga död, använder sig Anders av Fet-Mats-historien.

Han berättar denna historia för Barbro när de båda vid ett tillfälle befinner sig ombord på en ångbåt på Siljan. Först emellertid, skildrar Anders, på ett sätt som väcker Barbros intresse, sin verksamhet som sågverksdirektör. Han beskriver för Barbro också fackmässigt och fängslande hur skog hanteras, hur timmer behandlas och sorteras. Under tiden noterar Anders ett utsiktstorn på Siljans strand. Anders får för sig att någon från tornet spionerar på honom och Barbro. Anders känner sig generad och därför, när han äntligen förverkligar sin plan att för Barbro återge historien om Mats Israelsson, så misslyckas han helt med berättandet. Barbro uppfattar historien som bara en legend, en fantasiberättelse förmedlad av turistguiden Anders. Hon förstår inte alls hans djupare syftning, hans ambition att till henne förmedla sina äkta känslor av djup kärlek.

Anders tvingas inse att han är, såsom berättare, ingenting annat än en turistguide. Han accepterar tillfälligt denna roll, lämnar Mats Israelsson-historien därhän, och skildrar istället för Barbro, återigen på ett för henne intresseväckande sätt, ett turistbesök han en gång gjort i den stora koppargruvan i Falun.

Anders ger emellertid inte slutgiltigt upp sitt försök att, genom berättelsen om Mats Israelsson, kunna förmedla sina djupare känslor för Barbro. Under två veckor, efter mötet med Barbro på ångbåten på Siljan, övar sig Anders flitigt i konsten att på det rätta sättet – det djupa sättet och inte på turistguidens ytliga manér – framföra Mats Israelsson-historien. Anders har ständigt denna historia i tankarna:

For the next two weeks, he did not allow himself to dream. He did not need to dream because everything was now clear and real and decided. He went about his work and in free moments thought about how she had not attended to the story of Mats Israelson. She had assumed it was a legend. He told it badly, he knew. And so he began practising, like a schoolboy learning a poem. He would tell it her again, and this time she would know, simply from the way he told it, that it was true. It did not take very long. But it was important that he learn to narrate it just as he had narrated the visit to the mine.

In 1719, he began, with some fear that the distant date might bore her, but also convinced that it gave the story authenticity. In 1719, he began, standing on the dock waiting for the return steamer, a body was discovered in the copper-mine of Falun. The body, he continued, watching the shoreline, was that of a young man, Mats Israelson, who had perished in the mines forty-nine years previously. The body, he informed the gulls which were raucously inspecting the boat, was in a state of perfect preservation. The reason for this, he explained in some detail to the belvedere, to the deaf-and-dumb

asylum, to the brickworks, was that the fumes of the copper vitriol had inhibited decomposition. They knew that the body was that of Mats Israelson, he murmured to the dockhand on the jetty catching the thrown rope, because it was identified by an aged crone who had once known him. Forty-nine years earlier, he concluded, this time under his breath, in hot sleeplessness as his wife growled gently beside him and a wind flapped the curtain, forty-nine years earlier, when Mats Israelson had disappeared, that old woman, then as young as him, had been his betrothed.⁹

Längre än så kommer dock aldrig Anders med förverkligandet av sin Mats Israelsson-plan. Han och Barbro glider ifrån varandra.

Och åren går. Ett par decennier in på 1900-talet, tjugotre år efter Anders och Barbros möte på ångbåten på Siljan, drabbas Anders av cancer och läggs in på lasarettet i Falun. Här skriver han ett brev till Barbro och ber om ett sista sammanträffande med henne. Barbro meddelar i ett svarsbrev att hon kommer att besöka honom. Anders, som varje dag i tjugotre års tid, haft berättelsen om Mats Israelson i tankarna, gör nu ett sista försök att, genom denna historia, förmedla sina känslor av kärlek till Barbro. Men han misslyckas även denna gång. Barbro stöts, vid sitt besök på sjukhuset i Falun, bort av Anders. Hon uppfattar honom som bara en liderlig förförare. Hon vänder genast hem igen. Novellen "The Story of Mats Israelson" slutar med den ensamme Anders Bodéns död på lasarettet i Falun.

"The Story of Mats Israelson" är, som tidigare påpekats, en historiografisk metafiction. Novellen är detta för det första på grund av dess tematik, språkets och berättandets oförmåga att nå fram till referenten, att avtäcka verkligheten i oförmedlat ren form. Anders Bodén söker genom språket och berättandet, historien om Mats Israelsson, förmedla denna djupa verklighet. Hans åhörare emellertid, det vill säga Barbro, uppfattar bara ytan, reducerar Anders till blott en legendskapare, till bara en turistguide.

Det andra skälet till att Barnes novell är en historiografisk metafiction är dess formellt sett ålderdomliga karaktär. Berättelsen kan, som påpekats av Caroline Moore, liksom även Barnes tidigare roman *Flaubert's Parrot*, leda tankarna bakåt till fransk 1800-talsprosa. Sådana drag i novellen som, säger Moore, "scrupulous observation, slow pacing, and a wonderful trick of referring back to small past sightings" har över sig, konstaterar Moore, "a strong air of [Guy de] Maupassant".¹⁰

Men "The Story of Mats Israelson" pekar inte bara bakåt till 1800-talet i frankofil riktning. Novellen kan också uppfattas som ett sent utskott på det gamla träd som är romantikens nordiska renässans. Precis som under denna nordiska renässans ute i Europa, betraktas i Barnes berättelse Norden och Sverige som någonting annorlunda, någonting främmande och exotiskt. Svenska ord i novellen – som till exempel "Brännvinsbord", "Centralhotellet" och "klockstapel" – bidrar, i öronen på Barnes engelsktalande publik, till skapandet av en förmimelse av exotism, men också av äkta lokalfärg och historisk trovärdighet.

En finess i texten, som subtilt medverkar till den historiska trovärdigheten, är att Anders Bodén, när han berättar om Mats Israelsson, föreställer sig att denne gruvdräng låg död i Falu gruva i fyrtionio år. Idag vet vi, som tidigare påpekats, att Mats Israelsson förvarades i gruvan i bara fyrtiotvå eller fyrtiotre år. Men under 1800-talet, när Anders Bodén levde, var just den uppfattning han har, att Mats Israelsson låg avliden i Falu gruva i fyrtionio år, en allmänt accepterad sanning.

Novellen "The Story of Mats Israelson" kan tolkas som ett slags allegori över modernismens död och postmodernismens födelse. Anders Bodén är den modernistiske konstnären som söker det autentiskt verkliga under språkets och berättandets yta men som tragiskt, till sin förtvivlan, tvingas se sig besegrad av just språkytan, av den sida av Anders själv som är blott den legendskapande turistguiden, den postmoderna upplevelseindustrins företrädare.

Steget från modernismen till postmodernismen, från verklighetsdjupet till språkytan, gestaltas alltså hos Barnes som tragiskt. Så är emellertid inte alls fallet i det andra verk som i

denna uppsats är föremål för analys, nämligen Maria Bergströms, Susanne Jobs och Per-Anders Nilssons faktion och seriealbum *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*.

I detta verk har postmodernismens verklighets- och språkförståelse fullständigt segrat. Här har språkytan företrädde framför verklighetsdjupet. Visserligen har de tre skaparna av *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* – Bergström, Jobs och Nilsson – liksom alla andra producenter av faktionsberättelser, av dramadokumentärer, ambitionen att hålla framställningen nära den historiska verkligheten. Förhållandet markeras i seriealbumets efterord där några personer – bland dem chefen för Falu gruvas museum Daniels Sven Olsson – avtackas för sakupplysningar kring den historiske Fet-Mats. Det viktiga emellertid, för skaparna av *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är inte den historiska sanningen utan istället möjligheten att, med hjälp av den dokumenterade historiska verkligheten, men också genom fantasifulla förvridningar av densamma, kunna åstadkomma en underhållande, spännande och färgstark berättelse.

Förhållandet mellan verklighet och fantasi, fakta och fiktion, i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* kommenteras i verkets inledning. Det heter här:

Det kan vara på sin plats att nämna att alla personer i berättelsen har funnits på riktigt, utom möjligen Pilbo Stina och Per Hansson. De hette i så fall något annat.¹¹

De två här namngivna personerna, Pilbo Stina och Per Hansson, spelar framträdande roller i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. Pilbo Stina är rival till Margreta Olsdotter om Fet-Mats, det vill säga Mats Israelssons, gunst. Per Hansson är arbetskamrat till Mats Israelsson i Falu gruva. När Mats krossas till döds av ett ras i gruvan 1677 är han där nere som ersättare för Per Hansson.

Både Pilbo Stina och Per Hansson är i stora stycken rena fantasiskapelser. De är dock inte hämtade helt ur tomma luften. Dokument från tidigt 1700-tal gör klart att Fet-Mats, när han dog i Falu gruva, verkligen befann sig där nere som ersättare för en kamrat. Vi vet dock ingenting alls närmare om denne person och heller inte hans namn. Vidare framgår av dokument från tidigt 1700-tal att Margreta Olsdotter, vid upptäckten av den döde Fet-Mats 1719, inte var ensam om att göra anspråk på att ha varit Fet-Mats käresta. Ytterligare en gammal kvinna framträdde med samma anspråk. Denna Margretas rival, om vilken vi ingenting närmare vet, och Fet-Mats anonyme arbetskamrat bildar den historiska bakgrunden till Pilbo Stina och Per Hansson i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*.

Som ovan framgått finns i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, liksom i Julian Barnes novell ”The Story of Mats Israelson”, en insikt om ett motsatsförhållande mellan språk och värld, mellan fiktion och verklighet, men denna spänning framstår i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* inte alls, på samma sätt som hos Barnes, som ett stort problem, som ett hinder för berättandet. I seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* beklagas inte, utan istället firas möjligheten, den postmoderna möjligheten att på faktionsvis, på dramadokumentärt sätt, hålla fiktion och verklighet i en och samma hand. Motsatsförhållandet mellan språk och värld gestaltas här inte, såsom hos Barnes, som problematiskt och tragiskt utan betraktas istället lättsinnigt och bekymmerslöst.

Vad gäller handlingen i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, förmedlad genom 230 bildrutor i färg tecknade av Per-Anders Nilsson, utmärks den av att den sträcker sig längre fram i tiden än i någon annan Fet-Mats-berättelse.

Startpunkten är någon gång under 1670-talet när Fet-Mats, det vill säga Mats Israelsson, i unga år lämnar hembyn Boda nära Svärdsjö för att söka arbete i Falu gruva. Sedan får vi följa Mats på hans fortsatta livsväg i Falun tillsammans med fästmon Margreta fram till Mats död i gruvan 1677. Härefter skildras återupptäckten av hans kropp 1719 och Margretas igenkännande av honom samt vidare utställandet av honom och sedan hans begravning 1749 i Stora

Kopparbergs kyrka. Även Mats sista begravning 1930 åskådliggörs i bild samt resandet av minnesstenen över honom 1934.

Den enda tidigare Fet-Mats-skildring, i vilken handlingen når ända fram till resandet av minnesstenen över Mats 1934, är Ivar Lo-Johanssons tidigare nämnda novell ”Fet-Mats”. Men handlingen i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* sträcker sig, därigenom att den är försedd med en ramberättelse i ord som innehåller en intervju med en nu levande släkting till Fet-Mats, ännu längre fram i tiden, nämligen till 2005. Det heter i ramberättelsen:

Falun, torsdagen den 17 mars 2005

Idag på ett café träffade vi en man som visade oss två mynt. De var mörka och nötta men med årtalen fullt läsbara. På det ena myntet stod året 1677 inpräglad, samma år som gruvdrängen Mats Israelsson försvann i gruvan. Vi höll i mynten, våra ögon såg vad som stod där men ändå förstod vi det inte. Kunde inte tro det. Mannen som satt mitt emot oss nickade sakta och log. Så berättade han att det ena myntet mycket riktigt var den daler som Mats burit som amulett. På det andra myntet fanns året 1719 präglad, det år man återfann den försvunne gruvdrängen. Det myntet hade tillhört Margreta som före sin död hade lämnat över dem till Anders Israelsson, Mats bror, med en bön om att mynten aldrig skulle skiljas åt. Hennes önskan har besannats. Släkten Israelsson har genom nio generationer vårdat dessa klenoder. Mannen som idag har mynten i sin vård, den man vi nyss träffat, är ättling i rakt nedstigande led till Mats bror Anders. Än idag bor släkten kvar på gården i Boda by i Svärdsjö.¹²

Den ”ättling i rakt nedstigande led” till Fet-Mats bror Anders som här berättar om två mynt från 1677 respektive 1719 är Bertil Israels (född 1946). Han är idag ägare till den gård i Boda by, Svärdsjö, där Fet-Mats växte upp vid 1600-talets mitt. I efterordet till *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* namnges han samt avtackas för sin medverkan i seriealbumet.

Bertil Israels medverkar även i en dokumentärfilm i vilken han också förtäljer ungefär samma mynthistoria som den i citatet ovan. Denna dokumentärfilm, gjord av Björn Bergman (2005), äger titeln ”Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats”.¹³

Vissa viktiga skillnader föreligger dock mellan de två versionerna av mynthistorien i dokumentärfilmen respektive i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. I sistnämnda verk görs gällande att Israels hävdar att myntet från 1677 är en daler som Fet-Mats ”burit som amulett”, det vill säga som ett skydd under sitt arbete i Falu gruva mot faror i form av främst ras. I dokumentärfilmen emellertid, påstår Israels aldrig bestämt att han säkert vet att Fet-Mats verkligen varit ägare till myntet ifråga.

I själva verket är det direkt osannolikt att Fet-Mats någonsin varit i beröring med myntet eller använt det som amulett. Det är visserligen sant att gruvdrängarna i Falu gruva under 1600-talet fick ett speciellt skyddsmynt med sig när de steg ned i schakt som betraktades som särskilt farliga arbetsplatser. Detta mynt var ett silvermynt av hög valör, en specie-riksdaler. Det mynt från 1677 som Bertil Israels har i sin ägo är emellertid ett kopparmynt av låg valör, ett ”ör.s.m.”, det vill säga svarande mot värdet av ett öre silvermynt. Ett sådant mynt betraktades med all säkerhet inte under 1600-talet som ett verksamt skydd mot olyckshändelser.

Än mindre trovärdig är uppgiften i *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* att Margreta Olsdotter lämnade de två mynten från 1677 respektive 1719 till Fet-Mats bror Anders efter upptäckten av Fet-Mats döda kropp i Falu gruva 1719. Denna uppgift förekommer heller inte i dokumentärfilmen ”Bertil Israels berättar om Fet-Mats”. Orsaken till uppgiftens orimlighet är det förhållandet att Anders dog redan 1705.

Återigen kan konstateras: skillnaden mellan fantasi och verklighet, distinktionen fiktion och fakta, behandlas i seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* vårdslöst och lättsinnigt. Seriealbumets skapare har inte den egentliga verkligheten – den historiska sanningen – som sitt ärende utan istället bara språkytan, viljan att producera en fängslande berättelse.

Ytlighet – eller postmodern ytighet – utmärker *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* i ytterligare ett hänseende, nämligen det psykologiska. Här förekommer – till skillnad från vad som är fallet i Julian Barnes ”The Story of Mats Israelson” – mycket litet av sådant som djupt inträngande i enskilda individers sällsliv.

Orsakerna till denna brist på psykologiskt djup är två. För det första att *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är en bildberättelse, ett seriealbum. Bilder kan inte, på samma sätt som ord, nyansera återge människors tankar och känslor.

För det andra att seriealbumet är en faktion, en dramadokumentär. Det hör till naturen hos denna genre att den psykologiskt måste ge ett tunt och ytligt intryck. Det grepp nämligen, genom vilket en berättare visar förmåga att tränga djupt in i enskilda andra individers momentana tankar och känslor i det förflutna, så kallad intern fokalisering, röjer en allvetenhet hos berättaren som hör hemma endast i fiktionen. Alltså: intern fokalisering, djupt inträngande i andra individers sällsliv, är en fiktionsmarkör som suddar ut intrycket av att det som skildras är historisk verklighet.¹⁴ I faktionen eller dramadokumentären, en typ av berättelse som söker ge intryck av att återge just historiskt verkliga händelser, är därför intern fokalisering en omöjlighet.

Inledningsvis i denna uppsats påpekades, att faktionen eller dramadokumentären är en postmodern genre på grund därav att i det enskilda verket tillhörigt denna genre förintas föreställningen om existensen av en individuell och unik skapare bakom verket. Också i detta hänseende bär *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* – producerat av kollektivet Maria Bergström, Susanne Jobs och Per-Anders Nilsson – syn för sägen.

Som tidigare meddelats är *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* översatt till både engelska och tyska. Orsaken till dessa översättningar är verkets direkta koppling till upplevelseindustrin Falu gruva. Seriealbumet *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* är inte, på samma sätt som Julian Barnes ”The Story of Mats Israelson”, ett autonomt konstverk, ett självständigt diktverk, utan istället en integrerad del av upplevelseindustrin Falu gruva, en produkt medvetet skapad för, och särskilt riktad till, svensk-, engelsk- och tysktalande turister.

På detta sätt ingår *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde* som en aspekt i ett stort, ständigt föränderligt och växande, interaktivt nätverk av texter och bilder av skiftande slag – böcker, artiklar, broschyrer, serieteckningar, vykort, filmer, Internet-inslag, museiutställningar, turistguidningar, föreläsningar, teateruppsättningar och så vidare – som alla på olika sätt bidrar till att skapa föreställningar om Falu gruva, om dess historiska betydelse, om dess status av världssarv.

Många av dessa texter och bilder av skiftande slag, inte endast *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*, knyter an till Fet-Mats-historien. Ett flertal versioner av denna historia saluförs i Falu gruvans turistbutik. Turistguider vid gruvan förmedlar också Fet-Mats-berättelsen i ständigt nya varianter. Fet-Mats är även, som framgått tidigare i denna uppsats, förärad en permanent utställning i Falu gruvans museum.

Om vår tids Fet-Mats-berättande i sin totalitet kan sägas, att detta berättande bär, genom sitt interagerande i ett ständigt växande nätverk av texter och bilder i tjänst hos en upplevelseindustri, vittne om kulturproduktionens villkor, och kulturlivets sätt att fungera, idag. Dessa villkor, och sätt att fungera, kan sammanfattas i tre nyckelord: kommersialisering, intermedialitet och interaktivitet.

Noter

- 1 Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York, 1988, s. 145.
- 2 Anton Blanck, *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*. Stockholm, 1911.

- 3 Fantastiken i Hoffmanns novell belyses ingående i Stefan Bergström, "Die Bergwerke zu Falun" i förf:s *Between Real and Unreal: A Thematic Study of E.T.A. Hoffmann's "Die Serapionsbrüder"*. New York, 2000, s. 84-93.
- 4 Thomas Eicher, "Vorwort" i *Das Bergwerk zu Falun: Varianten eines literarischen Stoffes*. Münster, 1996 (Literatur im Kontext; 1), s. 7-10, s. 7.
- 5 En omfattande redogörelse för alla slags texter med anknytning till Fet-Mats-historien från 1700-talet till 2000-talets början föreligger i Bo G Jansson, *Fet-Mats: den förstenade gruvdrängen i sakprosa och som inspirationskälla till dikt och konst från 1700-talet till idag*. Hedemora, 2009. Några texter från de senaste åren saknas dock i detta verk. Hit hör, förutom här diskuterade novell av Julian Barnes, också följande: Hakon Ahlberg, "Fet-Mats vilar numera i ro vid St. Kopparbergs kyrka" i *Färgstarka Falun* 2008:november, s. 24; David Dunér, "Helvetet på jorden: resor till Stora Kopparbergets gruva" i *Förmoderna livshållningar: dygder, värden och kunskapsvägar från antiken till upplysningen*. Lund, 2008, s. 209-232; "Ett världsarv i världsarvet". Bo G Jansson intervjuad av David Gustafsson i *Annonssbladet Dalarna* 52(2008), s. 6; David Dunér, "Helvetet i Falun" i *Populär historia* 2009:3, s. 48-53.
- 6 Julian Barnes, "The Story of Mats Israelson" i förf:s *The Lemon Table*. London, 2004, s. 25-56, s. 29.
- 7 Ibid., s. 30.
- 8 Merritt Moseley, *Understanding Julian Barnes*. Columbia, 1997, s. 84.
- 9 Barnes, 2004, s. 38 f.
- 10 Caroline Moore, "Longing to be noticed" [Review of Julian Barnes, *The Lemon Table*] i *Daily Telegraph* Friday 31 October 2008.
- 11 Maria Bergström, Susanne Jobs & Per-Anders Nilsson, *Fet-Mats: en gruvdrängs hemska öde*. Västerås, 2005, s. 2.
- 12 Ibid.
- 13 "Bertil Israels i Boda berättar om Fet-Mats" i Björn Bergman, *Hembygdsfilm*. Svärdsjö, 2005. DVD.
- 14 Förhållandet diskuteras ingående i Dorrit Cohn, *The Distinction of Fiction*. Baltimore, 1999.